

Ігор Коляда, Олександр Терещенко.
«...ЛЮДИНА ЧЕСНА,
МОРАЛЬНА Й СУМИРНА...»
Кохання та жінки в житті І. С. Нечуя-
Левицького
(На допомогу викладачу «Історії
культури України»)

Ігор Коляда, доктор історичних наук, професор
Олександр Терещенко
(м. Київ)

«...ЛЮДИНА ЧЕСНА, МОРАЛЬНА Й СУМИРНА...»

Кохання та жінки в житті І. С. Нечуя-Левицького (На допомогу викладачу «Історії культури України»)

В історію української культури **Іван Семенович Нечуй-Левицький** (1838—1918), назавжди ввійшов класиком української літератури XIX століття, як автор блискучих романів і повістей, в яких широко і повнокровно відтворено чи не всі виміри українського суспільного буття, з винятковою яскравістю показано життя селянства («Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка»), інтелігенції («Хмари»), духівництва («Афонський пройдисвіт», «Старосвітські батюшки та матушки») ... Видане в 60-і роки XX століття зібрання творів письменника (далеко не повне!) нараховувало 10 томів. Але справа не лише в кількісних параметрах. У творчості І. Нечуя-Левицького, якого І. Франко називав «колосальним, всеобіймаючим оком України», «великим артистом зору», українська нація, як у чудовому мистецькому дзеркалі, побачила сама себе.

Академік С. Єфремов зауважував, що «біограф такої людини, як Левицький, повинен одкинути від себе спокусу глянути на це немудре зверху життя просто; повинен сам завдати собі труднації розгадати того внутрішнього сфінкса, що безперечно під цим супокоєм та поміркованістю лагідного дідуся крився» [5].

Іван Семенович Нечуй-Левицький, за свідченнями сучасників, у повсякденні був флегматиком, упертим, ощадливим, але носив імідж «українського педанта», який прагнув прищепити усім любов до рідного слова. Ретельно пильнував своє здоров'я. Полюбляв самотність. У стосунках з людьми був вразливим. Спільну мову здебільшого знаходив серед жіночого кола. Понад усе закоханий у селянське народне життя

і екзотичні барви природи Надднісся. Його творчий процес — розмірений з точністю ледь не по хвилинах. Описи полів, дерев, села, річки, навіть баняка з окропом чи якоїсь там страви, що викіпала на кухонній плиті господині, прозаїк розтягував на цілі сторінки, притім зацікавлюючи, навіть, нетерплячого читача, майстерно викладеними дріб'язковими побутовими деталями [6; с. 67].

Особистість І. Нечуя-Левицького вирізняється своєрідністю характеру, звичок та уподобань. Сторінки його митецького життя чи не найкраще викладені ним же написаній автобіографії — «Життєпис Івана Левицького (Нечуя) написана ним самим» [5; с. 7—18].

Однак тема особистого життя неповторного майстра українського слова, що мала вплив на його творчість та громадську активність, що віднайшла своє відображення в сюжетах ряду творів письменника, залишається сьогодні малодослідженим аспектом при висвітленні біографії І. Нечуя-Левицького.

Серед дослідників, що вивчали проблему особистого життя І. Нечуя-Левицького, його стосунки з жіноцтвом, виділимо С. Єфремова [2], Р. Іванченка [3], В. Підмогильного [7], А. Печарського [6], С. Хавруся [8].

Як відомо, Іван Семенович Нечуй-Левицький ніколи не був одружений, але все таки, аналізуючи сторінки біографії письменника, можна стверджувати, що в його житті представниці прекрасної половини людства відігравали неабияку роль. Їм він присвятив не одну сторінку у своїх найкращих творах.

Дитинство Івана Семеновича проходило серед

прекрасних пейзажів Надросся, і першим знайомством з жіночою красою в житті стали уроки гуртового й сольного співу молодих дівчат-найминок, які, образно кажучи, дали перші уроки краси рідного слова майбутньому письменнику. З великою вдячністю про них згодом писав у автобіографії Іван Семенович: «В кухні дівчата співали за роботою, і я навчився всіх пісень, які тільки вони співали, бо сам дуже любив пісні». Особливо запам'яталися малому Іванові довгі зимові

досвітки, коли він чув пісні дівчат через сон. Ось одна з них: «Тихо, тихо Дунай воду несе. Ще тихіше дівка косу чеше. Що начеше, то й Дунай несе. Пли и, косо, під гай зелененький!» Як співали дівчата цю пісню, то Іванові снилась річка, далеко ширша од Росі. На берегах стоять скелі та верби. Ідень був літній, напрочуд погожий. А на березі сидить гарна дівчина й чеше гребінкою дуже пишні та довгі коси. Вони спадають на осоку, очерет і в річку. Швидка течія зносить ті коси від берега, метляючи наче довгим полотном. Коли це дивиться малий Іван, а берег з дівчиною відколовся та й поплив за течією. А та чарівна дівчина пливе, чеше косу та все співає: «Тихо, тихо Дунай воду несе!»

Ось так, на думку дослідника творчості митця С. Хавруя, зароджувалася у юному Нечуєвомусерці любов до духовного і прекрасного [8; с. 44].

Іван Нечуй-Левицький у автобіографії «Життєпись Івана Левицького (Нечуя) написана ним самим» [5; с. 10], вказує на те, що його в сім років батько Семен Степанович віддав до дядька в Богуслав, який вчителював у Богуславському духовному училищі, щоб останній підготував свого небожа Івана до вступу.

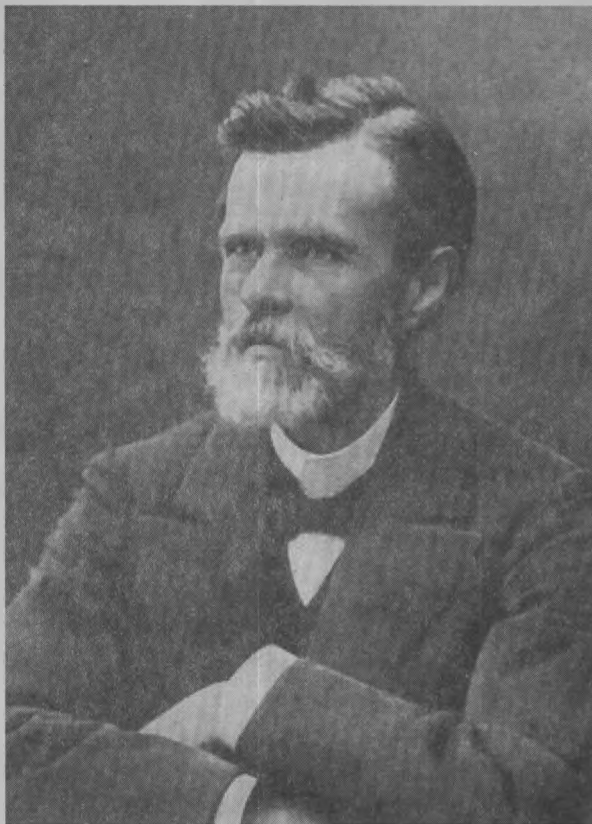
Восени дядько Отроп оженився, полишивши Богуслав, переїжджає зі своїм небожем в село Семигори, де стає священником. Саме в оточені семигирських дівчаток і хлопчаків, серед красот чудової сільської природи промайнули для стеблівського підлітка дуже швидко зима й літо. Тут, куди не глянь, — самі гори, зелені левади, дзеркальні ставки і темні ліси. А вечорами серед села, на майдані, збиралися на колодках дівчата й парубки, співали українські народні пісні, розважалися іграми. Спостережливий Іван придивлявся до гарних дівчат, а його пам'ять фіксувала їх портрети та вдачі. Отож у майбутньому, ставши письменником, він з великою любов'ю зобразив у

знаменитій повісті «Кайдашева сім'я» семигирські мальовничі краєвиди, характерні типи місцевих дівчат і парубків, звичаї та обряди місцевих селян.

Одну з них він згодом опише у романі «Причепа» в образі Гані, зокрема безталанну долю сестри дядькової дружини Марії Морочковської, з якою він квартирував у хаті дядька Отропа [8; с. 45].

Здобувши у дядька необхідну підготовку та знання, він успішно склав іспити і вступив до училища. Під час навчання у Богуславському духовному училищі у житті Івана Левицького входять жінки-хазяйки квартир, риси яких для майбутнього письменника стануть основою особистих уявлень про красу та характер українок та прообразами героїнь його майбутніх творів.

Згадуючи про свої школярські роки, Іван Семенович відзначав, що всі хазяйки на трьох монастирських квартирах «були надзвичайно чесні і богобоящі: вони не крали ні жмені борошна або крупів». Всі ці жінки, за свідченням письменника, були з одного села Карапишів, з родини Шульгів. Вони давали обітницю послужити Богові за спасіння душі. З-поміж монастирських хазяйок найбільше впала до вподоби Нечую вродлива Текла. «Це була, — пише він, — таки красуня з чорними

очима, з тонкими, неначе намальованими на білому чолі, бровами, біла на виду, неначе панянка» [8; с. 46].

Знову жінки у юнацьке життя Івана Нечуя-Левицького увійшли у період його навчання в Київській духовній семінарії, а потім академії, до якої юнак вступив 1861 р., пропрацювавши рік учителем Богуславського духовного училища, оскільки закінчуючи навчання в семінарії і потерпаючи від складних побутових умов життя, він захворів «гарячкою» й мусив був повернутися додому, де, як пише письменник, «Сидячи дома у батька, я докінчив німецький язик і готувався до екзамену в духовну академію, в котру перейшов, покинувши учительське місце» [5; с. 15].

Про життя студента Київської духовної академії Івана Левицького ми дізнаємося зі спогадів Марії Грінченко (дружини Бориса Грінченка), яка товаришувала з уже поважного віку письменником. Ось як вона пригадує про одну з дружніх своїх розмов про особисте життя письменника та його оточення у сту-

дентські роки: «...слухаєш було його, і проходять перед тобою цікаві картини минулого: і духовна академія тих часів, коли Іван Семенович ще в її учився, і життя Івана Семеновича в сім'ї, і старосвітські батюшки та матушки на Київщині, бо він же бувши кавалером, їздив на храми, на іменини, на весілля і, навіть, бував «душею товариства», бо танцював добре і співав. Вітали «кавалерів», а надто академістів, дуже добре, а найбільше там, де були дочки на виданню, та Іван Семенович нікого собі не вподобав.

— Не знайшов собі до смаку, — казав він. — Я, бачите, вдався собі естет і кмітливий. То зараз і прикмічу в панні щось не естетичне, і вже вона не моя» [1; с. 112].

І хоча в юнацькі роки Іван Нечуй не був позбавлений можливості спілкування з особами прекрасної статі, але особистісні риси його характеру, особисті ідеали та вимоги до жіноцтва, мабуть, не дали змоги знайти собі обраницю серця серед кола тієї молоді (в основному дочок місцевих священників), з представницями якого йому довелось спілкуватися у цей період життя.

Проблему особистої самотності та аналізу особистого життя письменника досліджував у свій час Валер'ян Підмогильний у проникливій і такій рідкісній у нашому літературознавстві психоаналітичній статті «Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізи творчості)» обґрунтував версію про Едіпів комплекс письменника. Дослідник зауважує, що неабиякий вплив на формування характеру, рис особистості малого Івана мала ситуація, що склалась у родині. Так, не батько став ідеалом та близькою людиною у спілкуванні для малого хлопця, а саме мати — Ганна Лук'янівна Трезвінська. Батько виступав в автобіографії письменника чужою, далекою істотою: «він ... було зачиниться в своєму кабінеті, лежить та все читає книжки та газети або пише проповіді. Малими ми не сміли заходити в його кабінет і бачилися а ним тільки за обідом та вечерею»,... «через це батько якось одіпхнув нас од себе, і ми вже й великими держались од нього осторонь і не горнулися до нього так, як до матери». Це відчуження було таке наявне, що сам батько, за Левицьким, часто казав: «що це таке, що до мене якось не горнуться діти? Я їх і люблю, я у всьому їм настаю, а вони неначе одвертаються од мене» [7; с. 5].

Саме любов до матери стала визначальною рисою в симпатіях дитини, а потім підлітка. Потрапивши на сьомому році життя в науку до материного брата в Богуслав, він тужить за матір'ю з усім палом за коханого: «мене брала страшенна нудьга за домом, за матір'ю. Було надвечір дядько Євтроп з другим дядьком Дорофеем співають українські пісні.... Вони співають та жалю мені завдають, (а) я в кімнаті було цілий вечір плачу за матір'ю» [7; с. 6].

У ставленні до матери Анни Лук'янівни, яка походила зі староукраїнського козацького роду, яка мала вроджені шляхетні манери, у юного Нечуя формується гостре відчуття ідеалу жіночої краси. Тому то риси її вдачі можна помітити в жіночих образах у повістях

письменника, а також у його власному характері і звичках [4; С.36—43].

Сучасний дослідник життя та творчості класика української літератури, завдувач Літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького у смт Стеблів Сергій Хаврус у своїй книзі «Любов і мрії мудрого Нечуя» [7], аналізуючи широкую джерельну базу, спираючись на спогади сучасників, доповнює сторінки особистого життя письменника, розкриваючи нові аспекти його пошуків обраниці, яка б була йому соратницею на життєвому шляху, зокрема акцентує увагу на Седлецькому періоду життя письменника.

Після закінчення навчання в Київській духовній академії Івана Нечуя-Левицького направлено вчителювати у Варшавський навчальний округ. Він подає прохання про надання йому вчительського місця у місті Біла, у місцевій гімназії, де, як писав Іван Семенович, «...кругом живе український народ, де мені все-таки можна було чути українську мову і виучувати народну жизнь для своїх творів» [5; с. 16]. Натомість у 1866 р. письменника направлено працювати в гімназію міста Каліш «на саму пруську границю» [5; с. 16].

У 1867 до Іван Нечуй-Левицький дізнається про відкриття в губернському місті Седлеці жіночої греко-католицької гімназії. На серці Івана Семеновича, як він відмічав, повеселішало, коли попечитель Варшавського округу перевів його у Седлець, де мешкала чисельна громада українців. Тут письменник мав можливість бувати в навколишніх селах і придивлятися до життя поліського народу. І що таки не кажіть, а красивого й талановитого панича Івана Левицького не покидала настирлива романтична мрія про одруження на гарній і розумній супутниці у його житті. І саме в Седлеці у щирому Івановому серці згодом спалахнув вогонь кохання [8; с.53].

Зі спогадів Марії Грінченко з'ясовуються деякі деталі із особистого життя Івана Семеновича у місті Седлеці. Якось Марія Грінченко запитала письменника:

— Ви, мабуть, нікого не кохали, що не одружилися?

— Е, ні, кохав, аж двічі. Як у Седльці вчителював. А одружитися не судилось. З першою директор не порадив. Як дочувся, що я залицяюся, так покликав мене і спитав, чи правда. Я сказав, що правда і що хочу з нею одружитися. А він каже:

— Не годиться педагогові дружити з такою, що амазонкою з офіцерами гататися їздить. І одружившись їздитиме. Який же це приклад юношеству. — Так як почав, як почав, то таки й розравав.

— А з другою ж чому не одружилися?

— З другою сестра розраяла, каже: «як ти житимеш із сім'єю на своє жалування? Та ще жінка схоче по балах їздити, та треба їй убори справляти. Де ти грошей набереш?». І з цією розраяла. А я вже зовсім був злагодився. І в Варшаву їздив: одержав направлення і рояль купив оцей, що й зараз у мене. Добре, що хоч їй ще не признавав-

ся.

— Що ж вона за іншого пішла?

— Не знаю. Скоро після того в Кишинів мене перевели, так і не чув про неї нічого...

— Мабуть, тепер жалкуєте, що не одружилися та доводиться самому віку доживати? — запитала вже мати Марії Грінченко.

— Та як вам сказати, — відповів Іван Семенович.

— Бувало, що й жалкував, а більше того що ні. Так я спокійно жив, а то хтозна, як було б. Якби попалася така, як Балабусі, то самі знаєте, як би мені жилося, чи мав би я спокій.

І обоє почали сміятися з того порівняння» [1; с. 124].

Що ж до пошуків Нечуєм свого ідеалу кохання, то Марія Грінченко подає ще один цікавий факт з його біографії.

Над кабінетним роялем знаменитої австрійської фірми «Беккер» у київській квартирі Івана Семеновича після переїзду сюди з Кишинева завжди висів портрет вродливої жінки в українському вбранні. Наталя Кобринська, якимось перебуваючи люб'язною гостею в оселі Івана Семеновича, з жіночою лукавинкою запитала: «А хто це за одна?». Господар тоді з вогником у очах відповів: «То Наташка Полтавка»... Потім присвітив настільною лампою до групової фотокартки на стіні та розповів, як він у Седлеці грав роль Петра у виставі «Наташка Полтавка» за п'єсою Івана Котляревського. А в ролі Миколи виступав його однокашник-академіст і колега-педагог Сольський Григорій Іванович [8; с.61].

У своїй книзі «Любові і мрії мудрого Нечуя», опираючись на описи фотокартки в каталозі пам'яті Івана Нечуя-Левицького, виданого в Києві 1928 року, досліднику життя та творчості митця, Сергію Хаврусю вдалося з'ясувати ім'я цієї жінки, фотографію якої і бачила Наталя Кобринська у київському помешканні письменника. На думку дослідника, на ній зображено Амброзину Думанську, дружину одного з учителів Седлецької гімназії: «Фотографічна група 1860-х років (16 x 21) — дійові особи вистави «Наташка Полтавка» у Седлеці. На звороті напис Левицького: «Наташка Полтавка в Седльці. Вибірний — Антон Іванович Линниченко (учитель гімназії), Наташка — Амброзина Мих(айлівна) Думанська (жінка вчителя гімназії — галичанина, галичанка), Терпелиха — Марія Мих(айлівна) Володимирова (класна дама з Києва), Микола — Григорій Іванович Сольський (вчитель гімназії)» [8; с.62].

Іван Семенович, як зрозуміло, грав головну роль із Амброзиною Думанською у виставі, оскільки після навчання в семінарії та духовній академії мав добре поставлений голос. Очевидно у своїй партнерці по виставі, молодий вчитель побачив той жіночий ідеал, пошуком якого він перемішався всі ці роки. Але кохання, що спалахнуло у його серці, виявилось нерозділеним трагічним почуттям до одруженої жінки. Буду-

чи людиною високих моральних принципів, він не міг зрадити тих, з ким мав дружні стосунки, зокрема з родиною своїх гімназійних колег. Тай розраховувати на взаємність почуттів він також не міг. Мабуть, оце однолюбство і зумовило, що назавжди у його серці полишилось почуття нерозділеного кохання до жінки світлина якої упродовж майбутніх років висіла над роялем у київській квартирі, ставши згадкою про втрачене й неможливе.

«А Надія — це моя мрія...». Ці слова, які не раз повторюватиме згодом Іван Семенович упродовж подальших уроків свого життя, слугують ще однією з таємниць серця, враженого стрілою амура молодого гімназійного вчителя російської словесності та історії.

Хто ж вона ця утаємнича Надія, з якою були пов'язані мрії тоді ще молодого Івана Нечуя-Левицького?

Розкрити цю таємницю Нечуєвої мрії про кохання допомагає аналіз «Каталогу пам'яті Івана Левицького-Нечуя», в якому подано опис світлин, на яких зображено його друзі та знайомі. На сторінці з розділом «3. Портрети приятелів, товаришів, знайомих і сучасників». На першому місці — опис такого змісту: «30. Сольський Григорій. Ф-ія візит (у Варшаві фотографована). На звороті напис Левицького: «Григорій Іванович Сольський, товариш по Київській] Академії і сослуживець; небіж відомого графа Сольського. Кум». Далі йде наступний опис: «31. Сольський Григорій. Ф-ія візит. 1869 року (фотографована у Відні...)». І, нарешті, читаємо рядки такого змісту: «32. Сольська Надія. Ф-ія візит (у Варшаві)». На звороті напис Левицького: «Од Надежди Івановни Сольської на пам'ятку (Кума)». До речі, у каталозі є й ще кілька світлин членів родини Сольських, проте фотопортрет Надії Сольської позначений знаковими словами «на пам'ятку (Кума)», які шанобливо написав Іван Семенович. А ось в останньому розділі каталогу «VI. Опис куточка хати Левицького» знаходимо ще згадку про фотопортрет з альбома письменника з написом: «...хрещениця Олена Сольська» [8; с. 65].

По-перше, можна здогадатися про те, що Надія Іванівна доводилася рідною сестрою Григорієві Івановичу Сольському — однокашникові по академії й колезі по гімназії Івана Левицького. По-друге, обоє вони покумалися з Іваном Семеновичем на хрестинах їхньої доньки й племінниці Олени Сольської. По-третє, на багатьох візитках світлин Григорія Івановича, Надії Іванівни й Івана Семеновича зазначено міста Варшава та Відень, в яких могли бути вони разом. По-четверте, Іван Левицький у своїх нарисах краєзнавчого характеру «Подорож на українське Підлясся» і «Дрегочин та Остріг» розповідає, як він з компанією друзів літньої пори під час канікул подорожував польським і волинським краєм, а це не виключає можливої присутності у цих захоплюючих мандрівках Сольських, зокрема Надії. І по-п'яте, кохана Івана Се-

меновича дівчина Надія Сольська могла бути запрошеною глядачкою на виставу «Наталка Полтавка», в якій виконували ролі її брат Григорій Сольський та її шанувальник Іван Левицький [8; с.65-66].

Аналізуючи ці факти, необхідно відзначити той факт, що обидві історії Нечуєвого кохання пов'язані із театральною виставою «Наталка Полтавка», що є, мабуть, не простим збігом обставин. Це дає змогу припустити, що відбувалося у серці творчої особистості, яка прагнула високих почуттів.

Існують різні версії того, що стало на заваді одруженню Івана Нечуя-Левицького. Серед них і та причина, на яку вказувала сестра письменника, а саме соціальне та майнове становище звичайного вчителя гімназії, оскільки згадана Надія Сольська була племінницею польського графа Дмитра Сокальського, що належав до найближчого оточення імператора Миколи II.

Дослідник С. Хаврусь висуває версію, що Іван Семенович був пов'язаний із Сольською кумуванням на хрестинах дочки Григорія Сольського — Оленки, і за традицією, що склалась у народі, для хрещених батьків було б бажано, щоб перебували в різних шлюбах. Тому ця моральна перепона, можливо, також стала на заваді при прийнятті рішення Іваном Нечуєм щодо продовження стосунків з Надією Сокальською.

За свідченнями небоги Івана Нечуя — педагога Немирівської середньої школи, Надії Самсонівни Волуцької-Савицької, яка на початку 1900-х років гостювала в Стеблеві у Амвросія Левицького (брата письменника), Іван Семенович, який у цей час також жив у нього, вже будучи людиною зрілого віку, в одній із розмов так згадував про роки свої молодості та пошуки свого щасливого кохання, що так і не судилося здійснитися:

— А знаєш, Надійко, ім'я жінки, яку я кохав, теж було Надія...

— Але їй більше пасувало б ім'я — Мрія... Вона завжди приходила до мене у мрії та сні...

Нікими свідками цієї відвертої розмови були стрімкі скелі по берегах Росі, шумлива вода і дівчина-гімназистка підліткового віку. Мабуть, письменник на них міг покластися поза всяким сумнівом: не підведуть.

І наостанку з відтінком туги в голосі сказав:

— Ця жінка зламала мені все життя. А я її так кохав! Так кохав... — та й замовк.

Потім Іван Семенович, похиливши сиву голову, тихо мовив:

— Ходімо додому...» [8; с. 70].

Для дослідників, шанувальників творчості й таланту неперевершеного митця українського слова тема кохання та ролі жінки у долі митця полишалась і полишиться, мабуть, однією із тих найсокровенніших таємниць особистості Івана Нечуя-Левицького. Мабуть, нерозділеність полум'я серця такої вразливої душі, якою є душа і серце творчої природи митця, стало тим чинником, що упродовж подальших років життя Іван Семенович був самотнім, не створив власної сім'ї та не відчув радості батьківства. Він полюбляв бути на одинці під час своїх прогулянок Києвом, віддавав перевагу спокійному й розміреному життю, не піддаючись впливам світу, що змінювався навколо.

І хто знає, чи не лукавив письменник, твердячи на схилі літ про те, що не жалкує за тим, що не зміг одружитися...

Кохання так і залишилося спогадами та мрією в серці митця на все життя...

Джерела та література

1. Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького / М.Грінченкова/ Україна. — 1924. Кн. 4. — с. 111-127.
2. Єфремов С. Іван Левицький Нечуй. /С. Єфремов/ Лейпциг: Головна українська накладня, 1925. — 72 с.
3. Іванченко Р. Г. Іван Нечуй-Левицький. (Нарис життя і творчості): літературний портрет / Р. Іванченко. — Київ: Дніпро, 1980. — 147 с.
4. Коляда І. Етнонаціональне самоусвідомлення української інтелігенції (на прикладі творчості І. Нечуя-Левицького) /І. Коляда // Історія. Філософія. Релігієзнавство. — К., 2009. — №3. — С. 36-43.
5. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 Т.: К.: Наукова думка, 1968. — Т. 10. Бібліографічні матеріали, статті та рецензії, фольклорні записи, листи. — 287 с.
6. Печарський А. Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість у психоаналітичному вимірі. / А. Печарський // «Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість»: Збірник праць Всеукр. наук. конференції, 25—27 вересня 2008 р.: до 170-річчя з дня народження І. С. Нечуя-Левицького / М-во освіти і науки України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Осередок Наук. т-ва Шевченка в Черкасах. — Черкаси, 2008. — С. 71—79.
7. Підмогильний В. Іван Левицький-Нечуй: Спроба психоаналізу творчості. /В. Підмогильний/ Життя й революція. — 1927. — № 9. — С. 295-303.
8. Хаврусь С. Л. Любов і мрія мудрого Нечуя: літературознав. розвідки /С. Хаврусь/ — Черкаси: Інтеграл — Техноімпекс. 2013. 150 с.

